

KIYASIN İÇERİKLERİ

Ünitede Ele Alınan Konular

- Kıyaslarda Kullanılan Bilgiler
  - Şüphe ve Tasdik
    - Tasdik Türleri
      - Yakîniyatın Türleri
      - Yakîniyattan Olmayan Bilgiler
  - Kıyasların Öncüllerine Göre Adlandırılması
    - Beş Sanat
      - Burhan
      - Cedel
        - Tartışmalarda İzlenecek Yöntem
      - Hitabet
        - Örtük Kıyas
        - Örnek Verme Yoluyla Akilyürütme
      - Şiir
      - Safsata

Ünite Hakkında

- Önceki ünitelerde kıyasların yapısı hakkında bilgi verilmişti. Bu üniteye ise kıyaslarda yer alan önermelerin doğru olup olmadığını nasıl anlayacağımıza dair bilgiler verilecektir.
- Bir kavramın diğer bir kavramla bitişmesinden hükümler meydana gelmekte olduğunu bilmekteyiz. Bu hükümleri verirken bahsi geçen iki kavramın birbirine bitişerek doğru bir önerme oluşturduğunu düşünüyorsak bu hükmümüz bir tasdik olmaktadır.
- Bahsi geçen iki kavramı bir araya getiriyor ama hükmümüzün doğru olup olmadığı hakkında bir tereddüt taşıyorsak o zaman ortada bir şüphe var demektir.
- Önermelerin doğruluğu ile ilgili bilgiler verilirken tasdik türleri üzerinde durulacak, bütün tasdiklerimizin aynı sağlamlıkta olmadığına dikkat çekilecektir.
- Yine bu üniteye, herhangi bir şüpheye düşmeksizin doğru olduğunu kabul edeceğimiz ve adına yakiniyat dediğimiz bilgilerin altı grupta toplandığından bahsedilecektir.
- Yakiniyattan olmayan bilgilerin de ele alınması yakiniyatı daha iyi kavramamızı sağlayacaktır. Ayrıca yakiniyata ulaşamadığımız durumlarda bu bilgilerden bazılarının kullanılabileceğine dair bazı açıklamalar yapılacaktır.
- Farklı doğruluk değerine sahip öncüllerle yapılan kıyasların birbirinden farklı adlarla adlandırıldığı üzerinde durulacak ve sağlam bir kıyasın hem şekil hem de içerik bakımından belli şartları taşıyan kıyas olacağı konusuna açıklık kazandırılmış olacaktır.

Öğrenme Hedefleri

- Bu üniteye öncelikle tasdik türlerinin birbirinden hangi bakımdan ayrıldığına dikkat etmek gerekir.
- İkinci olarak yakiniyattan olan önermelerin örnekleriyle birlikte hatırdaki tutulmasının yararlı olacağını unutmamak gerekir. Bu üniteye ele alınan, insanın doğru olmayan hükümleri de doğru gibi kabul edebildiği gerçeği üzerinde durmanın bizi dikkatli olmaya sevk edeceği açıktır.
- Her durumda yakiniyattan olan bilgilerin bulunamayışı bizi doğruya yakın gördüğümüz bilgileri de kullanmaya zorlamaktadır. Bu üniteye bunu da öğrenmekteyiz.
- Tartışmanın hangi ilkeler göz önünde bulundurularak yapılacağı da bu üniteye değinilen konular arasındadır. Bu konuda da okuyucuya özet olarak da olsa bilgi vermek bu ünitenin amaçları arasındadır.

Üniteyi Çalışırken

Bu üniteyi çalışırken;

- Tasdik türlerini maddeler halinde alt alta yazıp tanımlarını kuşkuyla mahal bırakmayacak şekilde öğrenmek,
- Yakiniyattan olan tasdiklerimizi de maddeler halinde yazarak gerektiğinde tereddütsüz sayabilecek şekilde öğrenmek,
- Farklı adlarla adlandırılan kıyasların hangi öncüllerle yapıldığı üzerinde dikkatle durmak,
- Hitabetin, Mantığı doğrudan ilgilendiren bir sanat olmadığı halde Mantık konuları arasında yer almasının mantıkçıların hangi düşüncesinden kaynaklandığını görmeye çaba sarf etmek,
- Şiir sanatının Mantığı hangi yönden ilgilendirdiğine dikkat etmek yararlı olacaktır.

Kıyaslarda Kullanılan Bilgiler

Kıyasların içeriği hakkındaki çalışmaların amacı, kıyaslarda kullanılan bilgilerin doğruluk değerini ortaya koymaktır. Herhangi bir konuda hüküm vermemiz, ya o konuda bir bilgiye gerçekten sahip olduğumuzu ya da sahip olduğumuzu sandığımızı gösterir. Yanlış olduğunu bilerek bir konuyla bir yüklem birbiri bitişirmeye de hüküm dense bile hüküm adını almayı hak eden yukarıda bahsettiğimiz ifadelerdir. Bir şeyi anlatmakta o şeyin zıddını düşündürmek faydalı olduğundan tasdiki anlatırken onun zıddı olan şüpheyi de söz konusu etmekteyiz.

Şüphe ve Tasdik: Bir hükmün iki tarafı arasında ilişki bulunup bulunmadığına akıl karar veremiyor ve böyle bir ilişki için olabilir de olmayabilir de diyorsa bu bir şüphe'dir.

Akıl, bir hükmün iki tarafı arasında, ne tür olursa olsun bir ilişki bulunduğunu kabul ediyorsa bu da bir *tasdik*'tir.

Tasdik türleri: Hükmün iki tarafı arasında ilişki bulunduğuna dair kanaat, bu kanaatin aksinin de doğru olabileceği ihtimalini tamamen ortadan kaldıracak şekilde kesin ise ve şüphe

ile ortadan kaldırılması mümkün olmayan, olaylarla da doğrulanmış bir tasdik ise *yakin* adını alır.

Sözü edilen kanaatin olaylara uygunluğu yoksa *cehl-i mürekkeb* olarak adlandırılır. Cehl-i mürekkeb bilgisizlik üstüne bilgisizlik demektir. Olaylar tam tersini gösterdiği halde bir kanaate saplanıp kalmak, doğruyu bilmemek ve aynı zamanda bilmediğini de bilmemektir. Başka bir deyişle yanlış doğru yerine koymaktır.

Bir tasdik, herhangi bir itirazla sarsılıyorsa tasdik sahibi görüşünü itirazlar karşısında savunacak durumda değil demektir. Böyle bir kanaat iğreti bir durumda bulunduğundan *taklid* adını alır.

Bir kanaate sahip bulunuluyor fakat aksinin de doğru olabileceği ihtimali tamamen reddedilmiyorsa böyle bir kanaat de *zan* adını alır.

Bir kanaate varmışken bu kanaate değil de herhangi bir sebeple tam aksine meyletmeye *vehim* denir.

Ortada kesin bir bilgi varken onun aksine bir kanaat beslemeye de *hayal* denir.

Gelenbevi, şüpheyi, vehmi ve hayali tasdik olarak görmemekte, bunların birer tasavvur olduğunu düşünmektedir.(Gelenbevi, 1297,262) O'na göre tasdikler, ya yakindir ya takliddir ya zandır ya da cehl-i mürekkebirdir.

Yakin dediğimiz kesin bilgiler ispatına ihtiyaç olmayacak kadar açık bilgiler ise bu bilgilere *bedihi* bilgiler denir; bu bedihi bilgilere dayanılarak akılyürütme ile elde edilen kesin bilgilere ise *nazarî* bilgiler denir.(Fenari, 1307,137-138)

İslam kültürü içinde yetişmiş mantıkçılar *yakiniyat* diye adlandırdıkları kesin bilgileri altı grupta toplamışlardır.

Yakiniyatın türleri: Bunlardan birincisi *evveliyattır*.(Gazali, 1961,126) Evveliyat dediğimiz önermeler, doğruluğuna hükmetmek için konu ve yüklemine, aralarındaki ilişkiyle birlikte tasavvur etmenin yeterli olduğu, itirazların sarsmayacağı sağlamlıktaki önermelerdir.

Çelişik iki şeyin birlikte doğru ve birlikte yanlış olamayacağına dair bilgimiz evveliyata bir örnektir.” Bir, ikinin yarısıdır,” “ bütün, parçasından büyüktür” gibi bilgilerimiz de evveliyatın örneklerindedir.

Kesin bilgi ifade eden önermelerin ikinci grubu *müşahedat* adını almaktadır.(Taftazani, tarihsiz,156) Müşahedat sözünün bugünkü karşılığı *gözlemler*dir. Ancak gözlem daha çok beş duyu ile elde ettiğimiz bilgileri içine aldığı halde müşahede içe dönük de olabilmektedir.

Beş duyu ile yapılan dışa dönük müşahedeye, ateşin sıcaklığını hisseden kimsenin *ateş sıcaktır* hükmünü, güneşe bakarak ışık yaydığını gören birinin *güneş ışık verir* hükmünü ve beş duyuyla algıladığımız diğer şeylere ait hükümleri örnek verebiliriz. Beş duyu ile elde edilen bu bilgilere *hissiyat* da denmektedir.(Habisi, tarihsiz,156)

İçe dönük müşahedeye ise “açım”, “susuzum” gibi hükümleri örnek verebiliriz. Bu tür müşahadelere *vicdaniyat* da denmektedir.(Muzaffer, 3,1890,284)

Dışa ait müşahedeyle içe ait müşahedeyi birbirinden ayıran önemli bir husus, iç müşahadenin yalnızca kendi iç durumunun farkında olan kişiye ait olması, dışa ait müşahadede ise bir kimsenin müşahede ettiği şeyi diğer insanların da müşahade edebilmesidir.

Kesin bilgi veren önermelerin üçüncü grubunda *fitriyat* denen önermeler yer almaktadır. Bunlara *kıyasları kendileriyle beraber bulunan önermeler* de denmektedir.(Melevi, tarihsiz,145)

Fitriyat, aklın, konu ve yüklem ilişkisini tasavvur etmek için gizli bir kıyastan yararlandığı kesin hükümler olarak tanımlanmaktadır. *Dört, çift sayıdır* bilgisi fitriyattan olan bir hükümdür. Dördün çift sayı olduğu hükmünü verirken onun, iki eşit sayıya bölünebilme özelliğine dayanmaktayız. Burada yararlandığımız gizli kıyas şudur:

Dört iki eşit sayıya bölünebilmektedir.

İki eşit sayıya bölünebilen sayılar çift sayılardır.

O halde dört çift sayıdır.

Ne zaman dört sayısını tasavvur etsek, bu sayının çift sayı olduğu hükmüne ulaşmamızda aracılık eden gizli kıyası zihnimize hazır bulmaktayız. Yukarıdaki kıyası bir ispat sayarak bu önermelerin bedihî olmayan, ispata muhtaç önermelerden olduğu düşünülmemelidir. Çünkü bu önermelerin konu ve yüklem tasavvur ettiğimiz an yukarıdaki kıyasın bu tasavvurla birlikte zihnimize mevcut olduğunu görmekteyiz. “Kıyasları kendileriyle beraber bulunan önermeler” sözü de bunu ifade etmek için kullanılmaktadır.(Muzaffer, 3,288-289)

Kesin bilgi veren önermelerin dördüncü grubu *mütevatirat* adını almaktadır. Gelenbevî, mütevatiratı şöyle tanımlamaktadır:

“Mütevatirat, aklın herhangi bir konuda bir gözleme dayanarak haber getiren kimselerin bu haberlerini aldığı anda süratle yaptığı gizli bir kıyas aracılığıyla verdiği hükümdür.”

Bu gizli kıyas haberi getirenlerin yalan söylemek üzere anlaşmış olmalarının mümkün olmadığını ifade eden kıyastır.

Avusturalya'yı görmemiş birinin görenlerin verdiği bilgiye dayanarak böyle bir ülkenin var olduğunu bilmesi mütevatirat yoluyla elde edilmiş bir bilgidir.

Abdunnafi, buradaki gizli kıyasın şöyle bir kıyas olduğunu söylemektedir:

Bu haber, aklın, yalan üzerinde anlaşmış olmalarını imkânsız gördüğü kalabalık bir grubun haberidir.(Küçük önerme)

Yalan üzerinde anlaşmış olmaları imkânsız olan kalabalık bir gruptan alınan haberin itiraz sonucu şüpheli hale getirilmesi ihtimali yoktur.(Büyük önerme)

O halde bu haberin itiraz sonucu şüpheli hale getirilmesi ihtimali yoktur (Sonuç)(Abdunnafi, 1297,264)

Gelenbevî, mütevatiratta haberi getirenlerin, hakkında haber getirdikleri şeyi bizzat müşahede etmiş olmalarını şart koşmaktadır. Buna göre mütevatirat bir tür müşahedat olmaktadır. Farkı, buradaki müşahedenin hüküm veren kimsenin bizzat kendisine ait olmamasıdır.

Kesin bilgi veren önermelerin beşincisi *mücerrebattır*. Mücerreb tecrübe edilmiş demektir. Uzun zaman içerisinde yapılan çeşitli denemeler sonucunda kazanılmış bilgilerdir.(Melevi, tarihsiz,145)

Mücerrebat da aklın bir gizli kıyas aracılığıyla hüküm verdiği önermelerden sayılmıştır.Bu kıyas şöyle kurulabilir:

Bu sonucun ortaya çıkması bir sebebe dayanmaktadır. (Küçük önerme)

Bir sebebe bağılı olan şeylerde daima sebebin bulunduğu yerde sonuç da vardır.
(Büyük önerme)

Bu olayda da sebep bulunduğu zaman sonuç da bulunacaktır. (Sonuç)

Daha önce birçok defa kullandığımız ve etkisini bildiğimiz herhangi bir ilacın veya içeceğin bu etkisini belirtmek için oluşturduğumuz önermeler mücerrebattandır. *Kahve sinirler üzerinde uyarıcı etki yapar* önermesi gibi.

Tecrübe, ancak bir şeyi deneyen ve hangi şeyin hangi sonucu ortaya çıkardığını bizzat gören kimse için bu yolla bilgi sağlar; bu bilginin diğer insanlar için de kesinlik taşıması bu bilgiyi yalan üzerine anlaşmalarına imkan bulunmayan çok sayıda insanın getirmiş olmasına bağlıdır.

Kesin bilgi veren önermelerin altıncısı *hadsiyattır*. Gelenbevi bu tür önermeleri şöyle tanımlamaktadır: Hadsiyat, aklın, sezgi (hads) ile bir anda gerçekleşen gizli bir kıyasa dayanarak verdiği kesin hükümlerdir. Sezgi, öncüllerden sonuca bir anda geçme kabiliyetidir.

Sezgide öncüllerden sonuca geçiş öyle bir şekilde gerçekleşir ki sonuç zihinde öncüllerle birlikte belirir.

Bir anda gerçekleşen bu kavrayış, konu üzerinde daha önce uzun süre yapılan incelemenin bir sonucudur.

Gelenbevî'ye göre, sezme yeteneği, Allah'ın özel kabiliyetlerle donattığı kimselerde yaratılışlarında mevcut her konuyu sezebilme kabiliyeti iken diğer insanlarda öncüller üzerinde uzun süre çalışma sonucu elde edilen ve bazı konularda ortaya çıkan bir ani kavrayıştır.

Onun hadsiyata verdiği örnek ayın ışığını güneşten aldığı hakkındaki bilgimizdir. Bu bilgimiz, ayın ışığının güneşe yakın olduğu zaman başka, ondan uzaklaştığı zaman başka olduğunu tekrar tekrar gözlemlememizden sonra elde ettiğimiz bir sezgiye dayanmaktadır.(Gelenbevi,1297,265) Bu bilginin tecrübe ile elde edilen bilgidен farkı, tecrübe ile elde edilen bilgide, olan biteni doğrudan izleme imkanı bulduğumuz halde sezgide bu imkana sahip olmayışımızdır. Ayın ışığını güneşten alışını doğrudan izleme imkanı bulamayışımızda olduğu gibi.

Hadsiyat, bir ilişkiyi ilk defa sezen için bu yolla elde edilmiş bilgidir. O kimsenin gizli bir kıyas yaparak ani bir kavrayışla elde ettiği sonuca daha sonra başka insanlar aynı kıyasla veya başka bir akilyürütmeye varırlarsa bu artık bir sezgi olmaktan çıkar, nazari bir bilgi olur.

Yakiniyatın altı grubundan bazılarının gizli bir kıyasa dayandığı anlaşılmaktadır. Ortaya çıkışlarında gizli bir kıyasın rol oynadığı bilgiler fitriyat, mütevatirat, mücerrebat ve hadsiyattır. Fitriyat ve hadsiyatta her bilgiye ait gizli kıyas o konuya has iken mütevatirat ve mücerrebatdaki gizli kıyas bu yollarla elde edilen bütün bilgileri ilgilendiren tek bir kıyastır.(Abdunnafi, 1297,265)

Belli aşamalardan geçerek sonuca giden bir akilyürütmeye ihtiyaç duymadan elde ettiğimiz kesin bilgiler çok sınırlı olduğu için hayatımız boyunca yalnızca bu bilgilere dayanarak yaşamamız mümkün değildir. Zorunlu olarak yeni bilgilere ihtiyaç duyulacaktır. İşte akilyürütmelerle ulaşılan bu bilgilere *nazari* bilgiler denmektedir. Belli aşamalardan geçen akilyürütmeye ihtiyaç duymadan elde ettiğimiz bilgilere ise *bedihi* bilgiler denmekte, bedahet açıklık anlamına gelmektedir.

Nazari bilgilere ulaşmak için bedihi olan, ispatına gerek duyulmayan bilgilere dayanılmaktadır.

Yakiniyattan olmayan bilgiler: Buraya kadar kesin bilgileri nasıl elde ettiğimiz hakkında bilgiler verildi. Şimdi de bazen daha kesin bir bilgiye sahip olmadığımızdan kullandığımız, bazen de kesin sanarak kullandığımız bilgiler ele alınacaktır. Bunlardan ayrı bir de yanlış olduğu bilindiği halde bir art niyetten dolayı kullanılan bilgiler vardır.

Bu bilgi gruplarından biri, başkalarından aldığımız, kendi düşüncelerimizin ürünü olmayan bilgilerdir ki bunlara” taklide dayanan bilgiler” denmektedir.

Bir görüşün doğruluğuna, herhangi bir konuda otorite saydığı bir şahsın görüşü olduğu için güvenen kimse genellikle o konuda araştırma yapacak durumda olmadığı için böyle yapar. Bir kimse, önce güvendiği bir şahsın görüşü diye doğruluğuna inandığı herhangi bir bilgiyi zamanla kendi imkânlarıyla elde ettiği bir bilgi haline dönüştürebilir.

Herhangi bir görüşe başkasını taklit ederek bağlanmış olan kimsenin o konuda kesin bilgiye dayanan kimse gibi olamayacağı açıktır. Bu fark, kendisini, en çok, taklitçinin sahip olduğu görüşe itiraz yöneltildiği zaman savunmada başarılı olmamasında ve şüpheye düşmesinde gösterir.

Gelenbevi'nin Burhan adlı eserinde taklitle ilgili şöyle bir örnek vardır:

Bir kimse etrafında olup bitenlere bakmadan ve bunlar hakkında herhangi bir akılyürütme yapmaksızın yalnızca bir veya iki şahıstan duyma sonucu Allah'ın var olduğu hakkında kesin bir hüküm verirse bu, taklitle elde edilmiş bir bilgidir. Böyle bir kimsenin yaratıklara bakıp (bunların kendiliğinden olamayacağı şeklinde) bir akılyürütme sonucu” Allah vardır” demesi bu bilgiyi taklit olmaktan çıkarır. (Gelenbevi, 1297,267)

Taklit yoluyla bilgi elde eden kimsenin sahip olduğu bu bilgiden şüphe etmediği de Mantık kitaplarında belirtilen hususlardandır. Bu, taklit yoluyla bir bilgiye sahip olan kimse nazarında söz konusu bilginin bedihî bir bilgi olduğu anlamına gelmektedir.

Kesin olmayan bilgilerimizin bir grubu da *zanniyattır*. Zannın tanımı yukarıda geçmiş ve bir konuda zanna sahipsek aksinin de doğru olabileceğini tamamen ihtimal dışı görmediğimizden bahsedilmişti.(Fenari, 1307,143)

Zanniyatı, önceki bilgilerden ayıran en önemli özellik onun tartışmaya açık bir bilgi olduğunun bizzat zan sahibi tarafından da kabul ediliyor olmasıdır. Kesin delillere değil, bir takım ipuçlarına ve tahminlere dayanıyor olması zanniyatı tartışmaya açık bilgiler haline getirmiştir. Bir zanna sahip olan kimse, aksinin de doğru olabileceğini kabul etmekle birlikte görüşünün, ihtimaller arasında en tercih edilebilir ihtimal olduğu kanaatindedir.

Zan sahibi kimsenin, görüşünü ortaya koyarken, *şu belirtilere dayanarak şöyle olduğunu sanıyorum* demesi zayıf da olsa bir tür ispat olduğu için zanniyat, akılyürütme sonucu elde edilen (nazarî) bilgiler arasında yer almıştır.

Zanniyata örnek, havada bulut görüp *yağmur yağacak* demektir.

Bir takım vehimlere dayanılarak yanlış bilgiler doğru sayılırsa burada *cehl-i mürekkebe* var demektir. Bu durumdaki kimse görüşünü ispatına lüzum bulunmayan açık bilgi sanmış olabilir. Bu bilgiye ulaşmak için kullandığı öncüller yanlış olabilir veya akılyürütmesi şekil bakımından kurallara uygun olmayabilir.

Cehl-i mürekebe'yi sıradan bir bilgisizlikten ayıran en önemli nokta, bir bilgiyi bu tarzda sahiplenmiş bir kimsenin o bilgiye sıkı sıkıya bağlanmış olmasıdır. Meşşai filozofların âlemin ezeliyeti ile ilgili hükümleri bu tür bilgilere örnek verilmektedir.

Yakiniyattan olan hükümler tamamen doğru, cehl-i mürekkebe dayanan hükümler ise tamamen yanlıştır. Taklit ve zanna dayanan hükümler ise doğru da olabilir yanlış da olabilir.

Kıyasların öncüllerine göre adlandırılması

Mantıkçılar, önermeleri, bu önermelerden yapılacak akılyürütmeler bakımından da sınıflamaya tâbi tutmuşlardır. Önermelerin bu bakımdan ele alındıkları zaman hangi farklarla birbirinden ayrıldığını ve sonuçta hangi tür önermelerle hangi tür kıyasların yapıldığını görmeye çalışalım:

Böyle bir sınıflamada yedi grup önermeden bahsedildiğini görmekteyiz.

Birinci grupta, yukarıda elde edilmiş yolları göz önünde tutularak haklarında bilgi verilen *yakiniyat* yer almaktadır. Yakiniyatın ispata ihtiyaç duyulmayan kısmının evveliyat, müşahadat, fitriyat, mütevatirat, mücerrebat, hadsiyat diye adlandırıldığını bunlara dayanılarak elde edilen bilgilerinse yakiniyatın nazari kısmını oluşturduğunu görmüştük.

İkinci guptaki önermeler *meşhurat* adını almaktadır. Meşhur yaygın demektir. Meşhurat da onun çoğuludur. Bir hükmün meşhur olması demek toplumda veya belli bir grubun mensupları arasında kabul gören bir anlayışı ifade etmesi demektir. Bir görüşün toplumda kabul görmesi toplum fertlerinin yararına olmasından kaynaklanabileceği gibi, acıma duygusundan insanların mensubu bulunduğu gruba duyduğu bağlılıktan ve daha başka sebeplerden de kaynaklanabilir.(Fenari,1307,142)

Yoksullara yardımcı olmak iyidir, güçsüzleri korumak gereklidir gibi önermeler meşhur hükümler arasında sayılmaktadır. Doğruluğunda şüphe olmayan bu önermelerin yakiniyat arasında sayılmaması yakiniyatın çok sınırlı tutulmuş olmasına bağlıdır. Bir hükmün meşhur olması her zaman doğru olmasını gerektirmemektedir. Ama meşhur hükümlerin ikinci sırada yer aldığına bakılarak bu hükümlerin tamamının güvenilmeyecek hükümler olduğunu söylemek de gerçeğe uymaz.

İnsanların neredeyse tamamına ait duygular olan yoksullara yardımcı olmayı güzel sayma, güçsüzleri korumayı gerekli görme gibi duyguların doğru bilgiye kaynaklık edecek duygular olduğu kesindir.

Üçüncü grupta yer alan önermeler *müsellemat* adını almaktadır.

Müsellemat diye adlandırılan önermeler, bir konuyu tartışan kimselerin ortaklaşa kabul ettikleri hükümlerdir. Buradaki ortaklaşa kabul etmeden kasıt, önermelerin şaşmaz gerçekler olmalarından yahut da itiraz edilemez olmalarından dolayı onları kabul etme değil, bazen kuvvetli bazen zayıf gerekçelere dayanan kabul etmedir.

Hedef muhatabı ikna etmek olunca, kıyaslarda kullanılan önermelerin seçimi de yalnızca bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik olmaktadır.(Demenhuri, 1996,90)

Günümüzde, bazı ilke kararları alınarak yapılan müzakerelerde üzerinde karar kılınmış hususlar birer müsellem önerme niteliği taşırlar.

Alınan ilke kararları daha üst bir merciin müdahalesi yoksa tamamen o kararı alanların kişisel eğilimlerine bağlıdır. Ama ne olursa olsun bir ilke kararı varsa yapılan toplantılarda herkes o karar doğrultusunda görüş bildirmek zorunluluğu hisseder ve temelde farklı da düşünse görüşlerini belirlenmiş çerçeve içerisinde sunmaya gayret eder. Bu açıdan bakıldığında her ilmin metodolojisi, o ilme dair müzakere yapanlar arasında ortaklaşa kabul edildiğinden müsellemattan sayılabilir.(Muzaffer, 1980,3,303)

Önermelerin diğer bir grubu da *makbulat* adını almaktadır. Müsellem nasıl doğru olduğu teslim edilmiş demekse makbul de kabul edilmiş demektir. Buradaki kabul edilme bir önermenin, bilgisine güvenilen herhangi bir uzman kişiden duyulduğu için kabul edilmesi anlamındadır. Bu tür önermeleri güvenle kullananların genellikle bilgi seviyeleri düşük insanlar olacağı düşünülür. Ama işin aslı öyle değildir. Bilgi seviyesi yüksek şahıslar da

gerektiğinde makbulattan olan önermeler kullanırlar. Çünkü bilgi seviyesi yüksek kişiler de her konuda uzman olamayacakları için uzmanlıkları dışındaki alanlarda otorite saydıkları kimselerin verdiği bilgileri itirazsız kabul etmek zorundadırlar. Bu da doğaldır.

Her toplumda görgü, bilgi bakımından birbirinden farklı insanlar vardır. Görgüsü bilgisi zayıf olanların ilim ve erdemce yüksek olanlara güvenip bir çok bilgiyi onlardan almaları doğaldır. Bununla birlikte, esas olan herkesin ilim ve erdem yönünden her an ilerleme durumunda bulunmasıdır. Çünkü bazı durumlarda gerçekten topluma önderlik edebileceklerin yerini eski yunandaki Sofistler gibi safsatacılar alabilmekte bu da toplumların, yanlış bir yöne gitmelerine sebep olmaktadır.

Diğer bir grup önermeye de zanniyat denmektedir. Bana göre, sanıyorum ki diye başlayarak veya şu şu belirtilere bakılırsa diyerek ortaya koyduğumuz, daha kuvvetli bir bilgi bulamadığımız sürece de kullanmak zorunda olduğumuz önermeler bu gruba girerler.(Musuli, 1295,272)

Mantıkçılar, insanların, yanlış olduğunu bile bile hayal kurma isteklerini tatmin için ortaya koydukları önermelere hayali olanlar anlamında *muhayyelat* demişlerdir.(Gazali, 1961,200) Sonu elif- ta ile biten arapça kelimelerin çoğu gibi *muhayyelat* da sonundaki eki, çoğul eki olarak almıştır. Tekili muhayyeldir. O da, söylediğimiz gibi hayalî demektir. Yani aslında var olmadığı halde varmış farzedilen şeylerle ilgili demektir.

Bir şeyin imkânsız olduğu halde hayal edilmesiyle, aslında mümkün olduğu halde şu anda mevcut olmamasından dolayı hayal edilmesi arasında fark vardır.

Mantıkçıların hayal ürünü sözleri birer önerme olarak almalarına bakılarak şiirlerde kullanılan ve doğru olmadığı açıkça bilinen sözlerin Mantık açısından bir değer taşıdığı sanılmamalıdır. Hayal ürünü sözler, yalnızca şekil yönünden diğer önermelere benzemektedir ve bu yüzden önermeler arasında yer almışlardır.

Diğer bir grup önermeye de vehmiyat denmektedir. Mantıkçıların vehmiyat dedikleri önermeler, beş duyu ile idrak edilmeleri mümkün olmayan varlıkları, beş duyu ile idrak edilenlerde neler görüyorsak onlarda da aynı şeyler varmış gibi düşünerek, hükümler vermek sonucu ortaya çıkan önermelerdir.(Şami, 1960,70)

Bazı kimselerin gözlenebilen varlıklarda bulunmasına bakarak bütün varlıkların bir yeri ve bir yönü olacağını düşünmeleri gibi. Mantıkçıların bu gruba giren önermeleri söz konusu edişleri de yine insan doğasında mevcut yönelişleri analiz sonucu olmuştur. Nasıl muhayyilattan bahsederken insanın duygusal yönüyle ilgili bir durumun bilgi alanında etkili olmasına razı olmamışlarsa vehmiyatla ilgili olarak da insan doğasının bir yönelişine dikkat çekmek istemişlerdir.

Zihnimizin yalnız doğru bilgilerle akılyürütmeler yapmaya hazır hale getirilmesi çok da kolay bir iş olmadığından ve zaman zaman insanın diğer yetileri akılyürütmeyi olumsuz etkileyebildiğinden dolayıdır ki hayalin ne olduğu üzerinde durulduğu gibi, vehim de incelenmiş ve düşünceye ne gibi bir etkisinin olabileceği belirlenmeye çalışılmıştır.(Gazali, 1961,62)

Yukardaki tesbitlerden şu çıkıyor ki akılyürütmeler, şekil bakımından aynı dahi olsa bu akılyürütmelerde kullanılan öncüllerin bilgi değerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. İşte bu sebeptendir ki Mantıkçılar, kıyasları, dayandıkları öncülleri göz önünde tutarak değişik adlarla adlandırmışlardır.(Farabi, 1990,71)

Bunun sonucu olarak doğruluğunda şüphe olmayan bilgiler demek olan yakiniyatla yapılan kıyaslara *burhan* denmiş, toplumda veya bir grup içerisinde kabul gören bilgilerle veya bir

tartışma sırasında tarafların doğruluğunu kabul etmiş oldukları bilgilerle yapılan kıyaslara *cedel* adı verilmiştir.

Herhangi bir alanda uzman olmasından dolayı toplumda itibar kazanmış kimselerin görüşleri esas alınarak yapılan kıyaslara ise *hitabet* denmiştir.(Musuli, 1295,272)

Hitabet konuşma sanatı demektir. Kalabalıkları çoşturmak amacıyla kelimeleri ve cümleleri iyi seçerek insanların duygularına hitabedenlerin yaptıkları kıyaslar bu tür kıyaslardır. Dilin inceliklerinden, sözlerin ahenginden yararlanarak etkili konuşup bu sayede insanları ikna etmek, doğru bilgilerden yola çıkıp doğru sonuçlara varmayı amaçlayan Mantığı olumsuz etkileyebilir. Çünkü edebi olan ve insanın duygularını harekete geçiren söz daima doğru olmayabilir.

Bu yüzden muhayyelat açıklanırken söylendiği gibi söz söyleme sanatı da Mantık açısından ele alındığı zaman sanki olumsuz bir durum ortaya konulmuş olmaktadır. Bunun sebebi, mantıkçıların daima şüphe götürmez bilgilerin arayışı içinde olmaları, ayrıca da ne kadar değerli olursa olsun sanatkârane söylenmiş sözlerin edebi güzelliğinin arkasına saklanıp doğruluğu şüpheli görüşleri yaymaya yeltenenlere fırsat vermek istememeleridir.

Şunu da belirtelim ki hitabete bağlı olarak ortaya çıkabilecek olumsuz durum, daha çok söz sanatının inceliklerinden yararlanıp bilinçli olarak yanlış bilgileri yaymayı amaçlayan safsatacılarla ilgilidir.

Hitabet sözü kelime anlamı olarak güzel konuşmanın karşılığı olduğu için daha çok şiire yakındır. Diğer yandan itibarlı kişilerden alınan bilgiler demek olan makbulatla yapılan kıyaslara ad olmuştur. Bu durumda ya kelime anlamıyla terim anlamı arasında hiçbir ilgi bulunmadığı söylenecektir; ya da makbulatla sınırlanmayıp insanların edebiyattan hoşlanan duygusal yanını harekete geçiren vezinli olmayan her söze hitabet denecektir.

Nitekim Gelenbevî hitabeti açıklarken makbulat ve zanniyatla yapılan kıyaslardır demiştir.(Gelenbevi,1297,273)

Vehmiyattan yapılan kıyaslara *safsata* denir. Bir kıyasa safsata demenin onun şeklindeki bozuklukla da ilgili olabileceği söylenmiştir. Safsata olarak adlandırılan kıyasların öğrenilmesi, bir akılyürütmedeki yanlışlığın ne tarzda yapılmış olacağını görüp safsatacı durumuna düşmemek bakımından önemli olduğu kadar safsata yapanların görüşlerine meyletmemek bakımından da önemlidir.

Hatalı, yanlış anlamına gelen galat sözüyle aynı kökten gelen mugalata sözcüğü de safsata sözcüğüne yakın bir anlamda kullanılmaktadır.(Şami, 1960,70)

Karşısındakini yanıltmak için bilerek yanlış önermelerle kıyas yapmaya *mugalata* denir.

Safsatacı daha çok itirazcı durumundayken mugalata yapan, bir tartışmadaki iddia sahibidir.

Görüşlerini kesin bilgi veren öncüllere dayanan kıyaslar yaparak ispat eden kimselerle tartışmaya girenler, bu kıyaslara itiraz ettikleri zaman gülünç duruma düşerler. Ama insanoğlunun tartışmaya olan meyli o kadar kuvvetlidir ki böyle durumda bile tartışmayı sürdürebilmektedir. Ancak bu durumda yapılacak tartışma diğer tartışmalardan doğası itibarıyla farklıdır. Bütün iddialarını kesin bilgilere dayandıran kimseye yöneltilen itiraz, artık bilginin doğruluğu yanlışlığı ile ilgili olmaktan çıkıp herhangi bir şeyi bilmenin mümkün olmadığı şeklinde bir itiraza dönüşmektedir.

Bilmenin mümkün olup olmadığını tartışanlara eski Yunanda Sofist denmekteydi. Safsata yapmak da sofistler gibi davranıp karşı çıkılması mümkün olmayan durumlarda dahi tartışmayı sürdürmek, bütün insanların ortaklaşa kabul ettikleri doğruların olamayacağını ileri

sürerek gerçeğin herkese göre değişen göreceli bir şey olduğunu savunmak anlamında kullanılıyordu.

Safsata sözcüğüyle yakın bir anlama sahip olan diğer bir sözcük de *müşağabe* sözcüğüdür. Kaynaklarda *müşağabe* sözcüğü ile safsata sözcüğü arasındaki fark şöyle ifade edilmektedir:

Bir kimse kesin bilgi veren öncüllerle yapılamadığı için itiraza açık olan bir iddiaya karşı çıkıyor ama bu karşı çıkışı esnasında doğru olmadığı halde doğruymuş süsü vererek bazı öncüller kullanıyorsa bu kimsenin yaptığı işe *müşağabe* denir. (Muzaffer, 1980,3,419,420)

Eğer itiraz edilmesi mümkün olmayan, doğruluğu şüphe göstermez delillerle ortaya konmuş bir görüşe karşı çıkılıyorsa bu durumda yapılan işe safsata denir.

Kendisini bilge bir kişi olarak takdim eden, bu sıfatı da yaygın felsefi anlayışa karşı yeni bir anlayış geliştirdiği için hak ettiğini düşünen kimseye safsatacı denebileceğini düşünmek yanlış olmaz.

Hem muhayyel hem de vehme dayanan önermeler, şekil bakımından diğer önermelerden farksız olduğundan ve içeriğin doğrusunu yanlışından ayırmak her zaman ve herkes için mümkün olmadığından, mantıkçılar, bu yanlış hükümlerin doğrular yerine ikamesini önlemek ve doğrularla aralarındaki farkı göstermek için bu kabil önermelerden de bahsetmişlerdir. Yoksa mahiyeti ne olursa olsun her söze Mantık bilimi içerisinde bir yer bulmak ve adeta Mantık dışında alan tanımamak kastıyla değil. Hayalî sözlerin şiiri ilgilendirdiği, şiirin de güzel sanatların bir dalı olduğu herkesçe bilinmektedir.

Şiir ve hitabet güzel sanatların birer dalı olarak elbette ki kıymetlidir. Mantıkçıların bunlarla ilgilenmeleri bunları değersiz saymak veya başka alanlara ait sözleri kendi alanlarının malı yapmak için değil, başka işlevi olan güzel söz ve şiir gibi ifadelerin insanların duygusallığından yararlanılarak duygu düzleminden bilgi düzlemine naklini önlemek içindir. Şiirin diğer bir işlevinden ileride bahsedilecektir.

Verdikleri örneklerden de anlıyoruz ki mantıkçılar, hayali önermeleri doğruyu eğri, eğriyi doğru göstermenin önüne geçmek için söz konusu etmişlerdir.

Sık rastlanan iki örnekten biri *bal acı bir kusmuktur* önermesi, diğeri de *şarap akıcı bir yakuttur* önermesidir.

Birinci ile duygulara hitap edilerek aslında tatlı ve faydalı olan bir şey, gerçek tersyüz edilerek acı gibi tanıtılmaya, ikinci ile de zararlı bir şey, görünüşü söz konusu edilerek faydalıymiş gibi takdim edilmeye çalışılmıştır.

Bal örneğinde duygusallıktan yararlanılarak faydalı olan faydasız gösterilirken, şarap örneğinde de zararlı olan, eşi bulunmaz bir şey olarak ortaya konmak istenmiştir.(İbn Salih, 1310,126)

Kullandıkları önermelerin kuvvetli ve zayıf oluşuna göre kıyasların hangi adı aldığını gördük. Şimdi bu kıyasların her birini biraz daha ayrıntıya girerek ele alalım.

Beş sanat

Bu başlık altında burhan, cedel, hitabet, şiir ve safsata ele alınacaktır.

Burhan: İlim yolunda emin adımlarla yürümek isteyen herkes bilgilerini sağlam temellere dayandırmak zorundadır. Bu sağlamlığa sahip bilgiler ise ya isbatına gerek görülmeyen, akıl sahibi herkesin itirazsız kabul edeceği bilgiler olacak ya da bunlara dayanarak yaptığımız akilyürütmeler sonucunda vardığımız kanaatler olacaktır.

Mantıkçılar, her öğretim ve her öğrenimin daha önce mevcut olan bir bilgiden yola çıktığını düşünmektedirler. Aşağıdaki ifade bunu göstermektedir:

"Akılyürütme yoluyla öğrenilen veya öğretilen her bilgi daha önceki bir bilgiden gelir. Göz önünde tutulan öğrenim ne olursa olsun bu böyledir. Diğer sanatların herbiri gibi matematik ilimler de böyle kazanılır, ister kıyaslarla ister tümevarımla yapılsın diyalektik akılyürütmeler için de bu böyledir".(Aristoteles, 1989,3)

Yine mantıkçıların çoğu, bilgiye ulaşmanın bazı sorularla başladığını söylemektedirler.

Bu sorulardan birincisi, bir şeyin var olup olmadığını belirlemek üzere sorulan sorudur.

İkinci soru, bir şeyin ne olduğunu belirlemek üzere sorulan sorudur.

Üçüncü soru, bir şeyi, bir cins içerisinde beraber bulunduğu şeyden neyin ayırdığını, başka bir deyişle bir şeyin temel özelliğinin ne olduğunu belirlemek üzere sorulan sorudur.

Dördüncü soru, sebep araştırmak üzere sorulan sorudur.(Gazali, 1961,247)

Örneklerle göstermek gerekirse; *ev* hakkında konuştuğumuzu düşünürsek, *ev* hakkında ilk soru *ev var mıdır?* sorusu olacaktır. Bu soru evin mevcudiyetini belirlemeye yöneliktir. Var olmayan bir şey için diğer sorular anlamsız olacağından bu soru ilk sırayı almıştır. Bu soruya bağlı olarak konunun niteliği hakkında soru sorulur. Örneğimiz *ev* olduğuna göre *ev büyük müdür?* deriz. Bu soruya verilecek cevap, var olduğunu öğrendiğimiz şeyin bir niteliği aracılığı ile daha belirgin hale gelmesini sağlar.

İkinci sorunun ne tarzda sorulduğunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz:

Türkçeyi yeni öğrenen, henüz *elma* sözünün ne anlama geldiğini bilmeyen birine *elma sever misin* desek *elma nedir?* diye soracaktır.İşte bu soru birinci sorunun hemen arkasından gelen ve üzerinde konuşulan şeyin mahiyeti hakkında bilgi elde etmeyi amaçlayan bir soru olacaktır.

Kendisine soru yöneltilen şahıs soruyu soranın anlayacağı dille elmanın adını söyleyerek onun elmayı tanımasını sağlayacaktır. Bu cevap elmayı tanıtmak suretiyle de verilebilir. Söz gelimi *ağaçta yetişen, genellikle tatlı bazen de ekşi olabilen kırmızı veya yeşil renkli bir meyvedir* diyerek de *elma nedir?* sorusuna cevap verilebilir.

Üçüncü soru, hakkında soru sorulanı, aynı cins içinde birlikte bulunduğu diğer şeylerden ayırmayı amaçlar denmişti. Buna da şöyle bir örnek verilebilir:

Horoz bir hayvandır diyen kimseye *hayvanların hangi grubundandır* diye sorarsak onu, diğer hayvanlardan ayıran özelliği belirlemeye çalışmış oluruz. *Horoz evcil hayvanlardandır* şeklindeki bir cevap, sadece hayvan olduğunu bilip hakkında başka bir şey bilmediğimiz duruma göre horozu daha tanınır bir hale getirecektir.

Herhangi bir olayın sebebini öğrenmek için *niçin* sorusu sorulur. Mesela, koşmakta olan Ali adındaki biri için *Ali niçin koşuyor* diye soru sorarsak Ali'nin yaptığı işin sebebini araştırmış oluruz. *Ali otobüse yetişmek için koşuyor* şeklindeki bir cevap bize görüp de anlam veremediğimiz bir fiilin ne amaçla yapıldığını anlatmış olacaktır. Örneklerden de anlaşıldığı gibi bilgilenme ve bu bilgilenmenin giderek genişlemesi sorular sayesinde mümkün olabilmektedir.

İkinci ve üçüncü soru tasavvurlara ait, diğerleri ise tasdiklere aittir.(Gazali, 1961,247)

Beş tümel kavramdan ilk üçünün tanımında *ne* ve *hangi* sorularından yararlanıldığı bilinmektedir.(Fenari, 1307,51)

Mantıkçılar iki tür *burhandan* bahsetmektedirler. Biri herhangi bir varlığın var oluşunun neye dayandığını bildirir, diğeri ise bu varlığın var olup olmadığını bildirir.

Arapça kaynaklarda birincisine *limmi* burhan, ikincisine *inni* burhan dendiğini görmekteyiz. Bu *limmi* sözü arapça niçin anlamındaki *lime* den gelmektedir, *inni* de yine arapça *inne* den gelmektedir. *İnne*, anlamı pekiştirmek için tasdiklerin başında yer alan bir sözcüktür.

Bir kimse herhangi bir yerde duman bulunduğunu söylerse biz ona dumanın sebebini sorarız. O da, bahsi geçen yerde ateş var; madem ki ateş var, o halde duman da vardır der. Bu, bir şeyin sebebini aramak suretiyle elde edilen kesin bilgidir.

Sebeplere araştırması yapmayıp varlığa delalet eden şeyden o varlığın var olduğuna ait bilgiyi elde etmeye de *inni* burhan denir. Dumanı görüp arkasından ateşin var olduğunu söylemek gibi.(Taftazani, tarihsiz, 158)

Sonraki kaynaklarda genellikle böyle anlatılan *limmi* ve *inni* burhan hakkında daha eski kaynaklarda şu bilgilere rastlamaktayız:

“ Burhan üç türdür.

Birincisi, yalnız bir şeyin varlığı hakkındaki kesin bilgidir.

İkincisi, yalnız o şeyin varlığının sebebi hakkındaki kesin bilgidir.

Üçüncüsü her ikisi hakkında birden kesin bilgidir. Kesin bilgi veren ilkelerden çıkarılan sonuçlara ancak bu üç yoldan biriyle ulaşılır.”

Şurası açıktır ki sebebi aramak isteyen bir kimse için daha önceden o şeyin varlığı hakkındaki bilginin edinilmiş olması zorunludur. Bu üç bilgiden kesin bilgi adına en çok layık olan hem varlık hem de sebep hakkındaki kesin bilgiyi kendinde toplamış olanıdır.(Farabi, 1990,70-71)

Bir bilginin kesin olabilmesi, o bilgiye sahip olan kimsenin, bilgisini bir tasdik olarak ortaya koyduğunda bu tasdik hakkında hiçbir şüphe taşımamasına bağlıdır.

Arapça kaynaklarda buna *cezmlenme* denmektedir.

Kesin bilgide bulunması gereken diğeri bir özellik de bilgi neye aitse o şeyle tam bir uyum içinde bulunması, aralarında bir zıtlık bulunmamasıdır.

Diğeri bir özellik de bilgi ile ait olduğu şey arasındaki bu uygunluğun ve bir an için dahi olsa aralarında bir zıtlık bulunmasının mümkün olmadığını bilmesidir.

Kesin bilginin diğeri bir özelliği de bilginin kesin olduğuna dair kanaatin herhangi bir gelip geçici sebebe dayanmamış olmasıdır.(Farabi, 1990,45)

Yukarıdaki dört maddeyi kısaltarak tekrar söylersek:

Birinci özellik, bir şey hakkında şu şöyledir diye inanmaktır.

İkinci özellik, bu bilginin neyin bilgisiyse onunla tam bir uygunluğa sahip bulunmasıdır.

Üçüncü özellik, bilinen şeyle bilgi arasında bir an için bile olsa bir zıtlığın mümkün olmadığını bilmesidir.

Dördüncü özellik, bilgiye dair kanaatin gelip geçici bir sebepten kaynaklanmış olmamasıdır.

Herhangi bir şey hakkındaki kesin bilgi, bu bilginin doğru olduğunun bilincinde olmayan kimse için zan ifade eden bir bilgi seviyesinde kalır.

Farabi'ye göre bilmek, bilenin, bilinen şey karşısında gözün gördüğü şey karşısındaki gibi olması demektir.

Şeraitu'l-Yakîn başlıklı yazıda şu açıklamaları bulmaktayız:

"Olabilir ki bunlar zorunlu önermelerdir. Fakat bilen kimse, bunların kesin bilgi olduğunun farkında olmadığından, onun nazarında kendi gözüyle gördüğü şey gibi olmaz..."(Farabi, 1990,45)

Bunun gibi, kendisine veya yakınına olan sevgi, hasmına karşı kızgınlık, taraf tutma, zaman içinde yerleşen alışkanlıklar... ve benzeri birçok etken, insanın kanaatini öyle bir yöne sevkeder ki insan kendinde kesin bilgi hasıl olmuş sanabilir.

İşte bu sebebledir ki kesin bilginin gelip geçici bir etkiyle meydana gelmiş bir kanaat olmaması gerekir.

Çelişmezlik ilkesi, aklın bir ilkesi olduğundan, bir şeyin hem kendisi hem çelişiği aynı anda birlikte doğru birlikte yanlış olamazlar. Bir önermenin itiraz edilebilir cinsten olması ancak çelişiğine, kendisine duyulan inanç gibi bir inançla bağlanması durumunda mümkün olur. Aynı şahsın bir önermenin doğruluğuna karşı duyduğu inancı, aynı anda onun çelişiğine karşı da duyması mümkün değildir.

Bir önerme yakiniyattansa, nasıl herhangi bir kişi, onun hem kendisine hem de çelişiğine aynı anda kail olamıyor ise diğer insanların da kail olmaması gerekir. Eğer bir kişi yakiniyattan olan bir önermeye karşı çıkıyorsa ya akıl sağlığı bakımından bir problemi vardır veya terimlere yüklenen anlamdan doğan bir yanlış anlaşılma vardır.

Akılyürütmelerin yapılabilmesi, onların temelinde, yakiniyattan olan hükümlerin bulunmasındandır.

Bilgilerimiz, bir etkene bağlı olarak ortaya çıkarlar. Bu etken, bazen içerde bazen de dışarıda bulunur.

Etkenlerin içerde olmasına herhangi bir önermenin bölümlerini düşünmenin, o önermenin kabulü için yeterli olması örnek verilebilir. Böyle bir önermeyi görür görmez hükmün doğru olduğuna karar veririz.

"Bütün parçasından büyüktür" önermesinde ve "çelişikler bir arada bulunamazlar" önermesinde olduğu gibi.

Bu gibi önermelerde önermenin iki tarafını tasavvur etmekten başka bir delile ihtiyaç bulunmaz. Bunlara *evveliyat* adı verilir. (Muzaffer, 1980,3,317) Bu önermelerin diğer önermelere göre bir önceliği vardır. Bu sebeple evveliyattan olan önermeler burhanlarda kullanılan önermelerin başta gelenleridir.

Bilgilerimizin dışarıda bulunan etkenleri iki çeşittir.

Birincisi dışarıya bakan beş duyu ile bunların mukabili olarak içe yönelik duyulardır. Bu duyular gözlemlerden elde edilen bilgilerin ve mütevatirat dediğimiz başkalarından aldığımız haberlerin etkeni durumundadır.

Bu gruplara dahil olan önermeler tekil önermelerdir.

"Bu ateş sıcaktır" veya "İstanbul diye bir şehir vardır" önermeleri gibi.

Bu önermelerin doğru olarak kabul edilmesi, sadece konu ve yüklemi bir arada tasavvur etmekle olmaz. (Muzaffer, 1980,3,318) Akla başvurmak suretiyle de bu önermelerin doğruluğu hakkında bir kanaat elde edemeyiz. Beş duyudan birinin bir alet gibi görev yapıp bu önermeler hakkında bir kanaat edinmemizi sağlaması ve akla bu konuda yardımcı olması gerekmektedir.

Yemeğin tadını, tatma duyusu yardımıyla; renkleri, görme duyusu yardımıyla; sesleri, işitme duyusu yardımıyla algılarız. Ama sonuçta duyu organları sadece birer araçtır. Onların getirdiği malzemeyi bilgi haline getiren akıldır.

Duyu organları yardımıyla topladığı bilgileri daha sonra tümel hükümler haline getiren de yine akıldır.

Bilgilerimizin dıştaki etkenlerinden biri de akilyürütmelerdir. Bu akilyürütmelerden bir kısmı, bir fikrî çabaya ihtiyaç olmaksızın bir anda gerçekleşen türdendir. Tecrübeyle elde edilen bilgilerde, sezgiyle elde edilenlerde ve fitriyat dediğimiz bilgilerde durum budur.

Sözkonusu bilgiler, bir anda gerçekleşen gizli bir kıyasa dayanılarak kazanılırlar.

Bir anda gerçekleşen kıyasa dayanan bilgilerimiz olduğu gibi yukarıda sayılan ve yakiniyat dediğimiz öncüllerden kurallarına uyularak yapılan akilyürütmelerle elde edilen bilgilerimiz de vardır.

Ibn Sina, kurallarına uyularak yapılan bir kıyasıta öncüllerin zorunlu olarak sonucu doğuracağını söyledikten sonra kıyasın öncüllerinden doğru bir sonuç çıkmamasını şu sebeplere bağlamaktadır:

“Kıyasın yapısında, kıyas şekilleriyle ilgili yahut sonuç veren modlarla ilgili bir sıralama hatası bulunması.

Kıyasın terimlerinin veya öncülerinin birbirinden tam anlamıyla ayrılmamış olması.

Öncüllerin doğru olmaması.

Öncüllerin sonuçla aynı olması.

Öncüllerin sonuçtan daha iyi biliniyor olmaması.

Kıyas yapan kimsede, kıyasın öncüllerinin kesin olarak doğru olduğuna dair tam bir kanaatin bulunmaması veya bu kanaatin sadece bir öncüle ait olarak bulunması.

Öncüllerin doğruluğu hakkında tam bir kanaate sahip bulunulmakla birlikte öncülleri birbirine bağlayacak olan orta terimden mahrum bulunulması.”(İbn Sina, 1331,141vd)

Orta terimin bulunmaması hem şekil hem anlam bakımından olabileceği gibi yalnızca şekil olarak bulunup da anlam bakımından bulunmamak tarzında da olabilir. Bu da orta terimin çok anlamlı olması durumunda karşılaşılan bir husustur.

Orta terimle ilgili sonuç vermeyiş orta terimin *müşekkek* bir söz olmasına da bağlı olabilir.

İnsan için, bitki için ve özünde çoğalma ve hareket kabiliyeti bulunan her şey için kullanılan *canlı* teriminin orta terim olarak kullanılması durumunda olduğu gibi.

Canlı terimi, bir öncülde bir canlı türündeki canlılığı diğerinde de başka bir canlı türündeki canlılığı göstermek için kullanılırsa iki öncülde de aynı anlamda olmakla birlikte bu anlamlar arasındaki derece farkı nedeniyle ortaya bir farklılık çıkacaktır. Müşekkek derken anlatılmak istenen bu durumdur.

Cedel: Arapça kaynaklarda *cedel*, batı dillerinde ise *diyalektik* sözüyle anlatılmakta olan kıyasları incelemenin amacı, aşağıdaki iki noktada özetlenebilir:

Bunlardan birincisi, önümüze konulması mümkün olan her problem hakkında muhtemel öncüllerden hareketle akilyürütmemizi sağlayacak yöntemi bulmak.

İkincisi de tartışma esnasında kendi kendimizle çelişkiye düşmekten kaçınmamızı sağlayabilecek beceriyi elde etmektir.

Cedelin burhana hazırlık olarak kullanılacak bir sanat olduğu da söylenmiştir.(Farabi, 2001,121)

Mantıkçılara göre, insan bu sanatın inceliklerini öğrendiği zaman kendisinde bulunan kuvveti geliştirir ve kendisini daha ihtiyatlı ve anlayışlı bir hale getirmiş olur.(Farabi, 2001,120,121)

Kendi başına araştırma yapan insan kendisini yanlışla sürükleyecek şeylerden emin olamaz. Halbuki karşısında bir şahıs bulunur ve onunla bir konuyu tartışırsa yanlışlarını görme imkânı daha fazladır.

Yukarıda geçtiği üzere burhan, ancak kesin bilgi veren öncüllerle yapılır.

Cedel'in burhandan farkı sadece kesin bilgi veren öncüllere sahip olmamak değildir. Dolayısıyla, cedel, burhan türünde kıyas yapmaya gücü yetmeyenlerin çaresizlik içerisinde başvurdukları bir ispat yolu değil, ortam ve amaç farklılığından dolayı burhandan farklı olan bir gerçeği arama biçimidir.

Cedelde, kesin bilgi veren öncüller hiç kullanılmayacak diye bir kural yoktur. Ancak, muhatabı ikna etmekte önemli olan, onun kabul ettiği bir hükümle söze başlamaktır.

Doğruluğu herkesçe kabul edilen bir hüküm üzerinde tartışma olmayacağı içindir ki doğruya da yanlışla da ihtimali olan bilgiler cedelin konusu olmaktadır.

Üzerinde durulması gereken bir nokta da burhanın yalnızca kıyasla yapılmasına karşılık cedelin başka akilyürütme yollarıyla da yapılabileceği hususudur. Mesela tümevarımla.

O halde cedeli, bir öncülleri yaygın görüşlerden olan kıyas olarak ele almak, bir de kullandığımız kanıtların muhatabın kabul edeceği öncüllerle yapılmış olmasına dikkat ederek yapılan bir tartışma sanatı olarak düşünmek gerekir.

Burhan, kesin bilgi veren öncüllerle yapılır; cedelse böyle değildir dedikten sonra herhangi bir şahsa burhan mı senin nazarında daha kıymetlidir, cedel mi diye sorduğumuzda elbette burhanı tercih edecektir. Ama bunların fonksiyonlarının farklı olduğu bilirse cedele de bir yer kalacak, büsbütün faydasız ve gereksiz görülmeyecektir. Nitekim, biz ne kardar küçümsersenek küçümseyelim tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de cedel her alanda kullanılmaktadır.

Mantıkçıların, tartışmaların tamamen faydasız bir hale gelmesi ve doğruluğu herkesçe kabul edilen şeylerin dahi tartışma konusu yapılması ihtimaline karşı yaptıkları bir uyarıdan da bahsetmek gerekiyor.

Tartışmanın faydasız olduğu durumlardan biri tartışmada taraflardan birinin savunduğu tezin herhangi bir ünlü filozofun paradoksal bir görüşü olması durumudur. Çelişkili olduğu halde, filozofun şöhreti insanları o tezi tartışmaya sevkeder. Halbuki sözün kim tarafından söylendiğinden daha önemli olan taşıdığı anlamdır.

Çoğunluk tarafından savunulmamakla birlikte akla uygun kanıtlarla savunulması mümkün olan görüşler de olabilir.

Her problem veya her tez tartışılmaya değer değildir.

Kanıtlama peşinde koşan insanlar tarafından ortaya atılacak problem ve tezler tartışılmaya değerdir.

Ana babamızı sevmenin gerekip gerekmediği, karın beyaz olup olmadığı gibi konular tartışılmaz.

Tartışmalarda İzlenecek Yöntem: Cedel'in bazen Münazara, bazen de Adabu'l-Munazara başlığı altında, Mantığın bir uygulama alanı sayılarak ele alındığını görmekteyiz. Bu alanda yazılmış kitaplar, tartışmalarda izlenecek yolu anlatmaktadır; bu kitaplarda tartışan tarafların tartışma sırasında ne pahasına olursa olsun üstün gelmek için haddi aşmamalarıyla ilgili öğütlere de yer verilmiştir.

Arapça kitaplarda bir tez ortaya koyan kimseye *mustedil* veya *mucib* denmektedir. Mustedil, görüşünü bir takım kanıtlara dayandıran kimse demektir. Bu şahsın mucib adını alması da konu tartışmaya açıldıktan sonra teziyle ilgili olarak sorulan sorulara cevap verme durumunda olmasındandır.

Mustedile sorular soran kimseye ise *sail* denir.

Bir kişi tezini ortaya koyup teziyle ilgili herhangi bir delil göstermezse karşısındaki kişi şu üç yoldan biriyle onunla tartışır:

Bu yollardan biri tez sahibinin yaptığı kıyasın bir öncülünü kabul etmediğini söylemektir ki bunun arapça karşılığı *mendir*. Men, doğruluğu kabul edilmeyen öncül için delil istemektir.(Gelenbevi, 1302,26)

İtirazcının tez sahibine karşı çıkarken izleyeceği diğer bir yol öncüllerin tamamına karşı çıkıp bu kıyas bozuktur diyerek itiraz etmesidir. Buna da *nakd* denir. (Gelenbevi, 1302,29)

İtirazcının izleyeceği üçüncü bir yol ise, tez sahibinin vardığı sonucun çelişliğinin doğru olduğunu gösteren bir kıyas ortaya koyup böylece tezi çürütmeye çalışmaktır. Buna da *muarada* denir. (Gelenbevi, 1302,32)

Şimdi bu üç itiraz biçimini biraz daha açmaya çalışalım. Sail, hakkında delil bulunmayan iddiaya karşı çıkarken *bu iddia kabul edilebilir bir iddia değildir ya da bu iddianın açıklığa kavuşturulması gerekir* demek suretiyle veya başka bir ifade kullanarak tutumunu belli eder. Bu bir *mendir*.

Bu karşı çıkışın amacı, iddia sahibinin iddiasını ispat etmesini sağlamaktır.

Bu aşamada sailin karşı çıkışı bir gerekçeye dayanabilir de dayanmayabilir de.

İtirazcının izleyebileceği ikinci yol, iddianın, herhangi bir kıyası geçersiz kılan teselsül veya benzeri arızalardan birini içinde barındırdığını, dolayısıyla böyle bir iddayı kabul edemeyeceğini söylemesidir. Bu da tez sahibinin görüşünü iptal anlamına gelmektedir. Bu da bir *nakddir*.

Sail bu yollardan hangisini uygun görürse o yolla tez sahibine itiraz eder.

Gelenbevî, saille mucip arasında cereyan eden konuşmaları bir örnek üzerinde göstermektedir. Onun örneği şudur:

Mucib, *bu kitabın hamdle başlaması gereklidir* görüşündedir.

Sail ona itiraz etmektedir. Bu itirazını "bu kitabın hamdle başlaması müselle (kabul edilmiş) değildir" diyerek yapar. Bu hiçbir gerekçe gösterilmeden yapılan bir karşı çıkmadır.

Sail, *bu kitabın hamdle başlaması gerekli değildir; çünkü bir şeyin dinen gerekli olması dinin kurallarını koyan zâtın emriyle olur* derse itirazını bir gerekçeye dayandırmış olur.

Bu örnekte göstertilmeye çalışılan men, birinci itirazda hiçbir gerekçe gösterilmeden ikincide ise bir gerekçeye dayandırılarak yapılmıştır. Bu yolu izleyen sail, tartışmayı kendince aklî bir takım delillerle sürdürebilir.

Buna gerek görmeyip tez sahibinin iddiasının çelişliğini ispatlayarak tezi çürütme yoluna giderse artık *men*'i bırakmış *nakd*'a geçmiş olur. Örnekteki konuyla ilgili olarak bu aşamada sail *bu kitabın hamd lie başlamasını gerekli kılan bir durum olamaz; çünkü bunun aksini gösteren bir Hadis-i Şerif vardır, o Hadis-i Şerife göre bu kitabın besmeleyle başlaması gereklidir* demek suretiyle tartışmayı sürdürür(Gelenbevi, 1302,32)

Sail, yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız men, nakd veya muarada yollarından biriyle itirazını yaparak müzakereyi başlatmış olur.

Bundan sonra artık söz sırası mucib adını alan tez sahibindedir. Onun tartışmayı ne tarzda yürüteceğine dair bilgiler Adab-ı Münazara hakkında yazılmış kitaplarda mevcuttur.

Adab-ı Münazara kitapları tartışmanın nasıl cereyan ettiğini anlattığı gibi bir tartışmada uyulması gereken kuralları da ele almaktadır.

İslam kültüründe, tartışma kurallarına ait en önemli ilke, tartışanların, gerçeğin muhatabın ağzından çıkmış olmasıyla kendi ağzlarından çıkmış olması arasında bir fark görmemeleridir.

Bu da gösteriyor ki İslam kültürü içerisinde cedel, ideal anlamıyla muhatap karşısında üstün gelmeği değil gerçeği ortaya çıkarmayı amaç edinmiştir.

Hitabet: Hitabetin, İslam kültür dünyasına ait Mantık kitaplarında makbulattan yapılmış kıyasların adı olduğunu görmekteyiz.(Gelenbevi, 1302,32)

Makbulatın kendilerine güven duyulan kimselerin görüşleri olduğu yukarıda geçmişti. Kendilerine güven duyulan kimselerden alınan bilgilerin yakine göre zayıf sayılması, güven duyulan kimsenin görüşü isabetli olsa bile, onu alan kimsenin, bu bilgiyi, üzerinde yoğunlaşmadığı hazır bir bilgi olarak almış olmasındandır. Bu noktayı gözden kaçırdığımız zaman, başkasından bilgi almayı tamamen reddetmek durumunda kalırız ki bu, bilimsel çalışmaları çıkmaza sokmak anlamına gelir.

Hitabetle ilgili değişik tanımlar yapılmıştır. Bunlardan biri, hitabetin formunu cedelden içeriğini de siyasetten alan bir bilim dalı olduğunu ifade eden tanımdır.

Diğer bir tanıma göre de Hitabet, verilmiş herhangi bir konu hakkında insanları ikna etmenin mümkün yollarını görme gücüdür.

İki tür ikna etme aracı vardır.

Birincisi tanıkların, belgelerin şahitliği gibi elde hazır olan ve sadece kullanılması gereken araçlar.

İkincisi ise konuşmacının bulması gereken araçlardır.

Bu ikinci gruptaki araçlardan biri, konuşmacının, dinleyenlerde kendisi hakkında olumlu bir kanaat oluşmasını sağlayan konuşma yöntemleri, diğeri dinleyenlerde heyecan uyandırmaktan ibaret olan araçlar, bir diğeri de akilyürütme gücüyle insanları ikna etmeyi sağlayan araçlardır. Aşağıda anlatılacak olan örtük kıyas ve örnek yoluyla akilyürütme bu son gruba ait araçlardır.

Hitabet yoluyla insanları ikna edecek kimse uzun akilyürütme zincirlerine başvuramaz. Çünkü onun hitabetmek zorunda olduğu insanlar uzun akilyürütme zincirlerini izleyemeyen insanlardır.

Bu nedenle hatip ele aldığı konuların gereği olarak kesin bilgi veren öncüllerle değil muhtemel öncüllerle akilyürütecek, öncülleri ilk ilkelerden çıkarmayı amaçlayan akilyürütmeler zinciri yerine kısa akilyürütmelerle yetinecektir.

Hitabet söz konusu olunca ahlak ve siyaset öne çıkmış olmaktadır. Bunu, mantıkçıların, burhan, cedel, safsata, hitabet şiir diye sıraladığımız beş sanattan safsata dışındakilerin her birini belli bir alana tahsis etmek istedikleri şeklinde yorumlamak mümkün olabilir.

Mantıkçılara göre cedel ve hitabet bilim değil bir hünerdir. Onlara göre, kim cedel ve hitabeti bir bilim olarak tesis etmeye çalışırsa, onları yeniden kurma çabasında salt kanıtlara değil, belirli konulara ilişkin olan bilimler alanına geçerek bilinçsizce hitabet ve cedelin doğasını yok edecektir.

Bu ifadeleri, her sanatın kendine has özellikleri bulunduğu, bu özelliklere uygun akılyürütme biçimleri bulunmadığı zaman o alanda yapılacak çalışmalardan beklenen sonucun alınamayacağı şeklinde anlayabiliriz. Böylece de Mantıkla ilgili olarak yazılanlardan burhana dair olanları alıp geri kalanı atmak gerektiği gibi bir yanılığa düşmekten kurtulmuş oluruz.

İkna sanatının genel kanıtlarına dair şu ilkelerden bahsedilmektedir:

Eğer bir şey mümkünse onun karşıtı da mümkündür.

Daha zor olan mümkünse daha kolay olan da mümkündür.

Bu ilkelerin İslam Kültüründe *evla kıyası* diye bilinen kıyasa temel teşkil ettiğini söyleyebiliriz.(Neşşar, 1947,197)

Hitabet, dinleyicinin seyirci, yargıç ve ikna edilecek bir kişi olmasına göre bölümlere ayrılmıştır. Dinleyici, seyirci ise şimdiki zamanla ilgili hükümler oluşturur; yargıç ise geçmişteki olaylar hakkında hükümler verir; ikna edilecek bir kişi ise gelecekte eski hükümlerinden farklı hükümler verecek demektir.

Dinleyiciyi ikna edilecek bir kişi olarak görmek, siyasetçilerin hitabeti ile ilgili bir durumdur.

Şeyleri, gözümüzün önüne getiren, onları eylem içinde temsil eden canlı bir dilin üstünlüğünü Mantıkçılar da kabul etmektedirler.

Kurallara uygun kıyas ve tam tümevarım burhana, örtük kıyas ve örnek yoluyla anlatma da hitabete ait olarak düşünülmüştür. Bundan anlıyoruz ki bir akılyürütmeye hitabet denmesi yalnız öncüllerin doğruluk değeriyle ilgili değil yapılan akılyürütmenin şekliyle de ilgilidir.

Bunu başka türlü ifade etmek istersek, hitabetteki örtük kıyas, burhandaki kurallara uygun kıyasın yerinde, yine hitabetteki örnek yoluyla anlatma da burhandaki tam tümevarım yerindedir diyebiliriz.

Örtük kıyas: Örtük kıyas, şekil bakımından matvî kıyas dediğimiz kıyasdır. Bilindiği gibi matvî kıyasda, kıyasın bazı unsurlarının ifadede yer almayışı, atılan unsurun diğer unsurlardan kolayca çıkarılabilecek olmasındandır. Bazen sonucun öncüllerden önce söylendiği veya öncüllerin doğal sırasının değiştirildiği de olur.

Hitabette kullanılan ve adına örtük kıyas dediğimiz kıyas her ne kadar şekil bakımından matvî kıyasa benziyorsa da ondan ayrıldığı önemli bir nokta matvî kıyasta, kıyas kurallarına uymak zorunluluğu bulunmaktayken örtük kıyasta, bu kuralların zaman zaman ihmal edilmiş olmasıdır.

Mesela, *dürüst, yargıçlar, Ahmet* terimleriyle bir kıyas yapılabilir. *Ahmet dürüştür* dedikten sonra o halde *yargıçlar dürüştür* dersek bir örtük kıyas yapmış oluruz.(Aristoteles, 1989, Birinci Analitikler,189)

Bu kıyasın unsurları tamamlanmış şekli şöyledir:

Ahmet dürüştür

Ahmet yargıçtır.

Yargıçlar dürüştür

Bu kıyas görünüşte üçüncü şekilden bir kıyasdır. Ancak, bir yargıç olan Ahmed'in dürüst olması bütün yargıçların dürüst olmasını gerektirmediğinden, bu kıyas kurallara uygun bir kıyas değildir.

Yukarıdaki örnekten de anlaşılıyor ki hitabette kullanılan örtük kıyas, unsurları eksik olmaktan ayrı normal şartlarda geçersiz sayılan ve burhanda ve cedelde kullanılmayan bir kıyasdır.

Mantıkçıların bu tür kıyaslardaki geçersizliği içerikle ilgili gördükleri anlaşılmalıdır. Örtük kıyas sözünün kıyasın şekliyle ilgiliymiş gibi görünmesi bizi şaşırtmamalıdır. Kıyasın şeklindeki bozukluk seçilen öncüllerden gelmektedir.

Örnek Verme Yoluyla Akılyürütme: Örnek verme yoluyla akılyürütme, ne bölümden bütüne ne bütünden bölüme giden bir akılyürütme değil bölümden bölüme bir geçiştir.

Mantık kitaplarında geçen örneğini tekrarlarsak, A devleti B devletine savaş açmıştır iyi olmamıştır. Bu örnekten hareketle C devletinin D devletine savaş açmasının da iyi olmayacağı söylenebilir.

Bunun tam bir ispat olabilmesi “komşulara savaş açmanın bir kötülük olduğu” kabul edildiği zaman gerçekleşir.

Hitabette kullanılan, örnek yoluyla akılyürütmenin burhanda kullanılan kıyasa göre zayıf bir muhakeme tarzı olduğu açıktır. Kıyas, tam tümevarımla, örtük kıyas ise eksik tümevarımla aynı kuvvettedir.

Tümevarım, hakkında hüküm verilecek grubun bütün fertleri incelenerek yapılırsa böyle bir tümevarıma tam tümevarım denir. Böyle bir akılyürütmenin sonucu zorunlu olduğundan yakiniyattan yapılan kıyasla bir farkı yoktur.

Eksik tümevarım, hakkında hüküm verilecek grubun bazı fertlerini incelemek suretiyle grubun tamamı hakkında hüküm vermektir.

Şiir: Şiir sanatıyla duyguların olumsuz etkiye maruz bırakılabileceğinden yukarda bahsedilmişti. Bunun aksinin de mümkün olduğu söylenmiş, acıklı olayların dile getirildiği şiirlerin, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından temizleyeceği savunulmuştur.(Aristoteles, 1983,22)

Trajedinin bu ödevini, insanları erdemli olmaya yönelmeleri için bir ikna sayarsak o zaman şiirin Mantıkla ilgisi kurulmuş olabilir.

Şiir deyince her zaman gerçekle ilgisi bulunmayan, tamamen hayali sözleri anlamamak gerektiğini, düşüncenin şiirde önemli bir unsur olduğunu savunanlar, bir şeyin var olduğunu yahut var olmadığını kendileriyle kanıtladığımız özdeyişlerin şiir tarzında ifade edilmiş düşünceler olduğunu söylemişlerdir.(Aristoteles, 1983,26)

Şiir tarzında takdim edilen bir hikâyenin, bir eylemin nasıl geliştiğini, felaketten mutluluğa ya da mutluluktan felakete geçişin nasıl olduğunu anlatabileceği bilinmektedir. Bir mantıkçı tarafından söylenmiş olan *şair olabilir olanı anlatır* sözü mantıkçıların şiiri, gerçekleşmesi mümkün olmayan şeyleri değil olabilecek fakat şu anda mevcut olmayan şeyleri anlatan söz olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Tarihle şiir arasında bir karşılaştırma, tarihin tek olanı anlatmasına karşılık şiirin genel olanı anlattığı şeklinde yapılmaktadır.(Aristoteles, 1983,30)

Bir mantıkçı şöyle demektedir:

“Kuşkusuz en açık dil, herkesin ortak olarak kullandığı sözcükleri kullanan dildir. Fakat böyle herkes için ortak olan sözcükleri kullanan dil, açıklık yanında aynı zamanda bayağılığı da beraberinde getirir. Alışılmamış sözcüklerin kullanılmasıyla bir dil, gündelik ve kaba olmaktan kurtulur yücelir. Alışılmamış sözcük deyince, yalnızca yabancı sözcükleri değil,

aynı zamanda mecazları, uzatılmış sözcükleri ve genel olarak da gündelik dilin dışında kalan şeyleri anlıyorum.” (Aristoteles, 1983,64)

Bu ifadeler bilinenler yardımıyla bilinmeyenleri elde etme çabası içindeki insanın bu çabayı sürdürürken işin sanat yanına da dikkat etmek zorunda olduğunu göstermektedir. Bilgi veren bir ifade ne kadar doğru olursa olsun, sözleri sanatkârane kullanmanın sağlayacağı duyguları harekete geçiren ortam hazırlanmadığı zaman ifadeler kuru kalacak, şiirsel bir söyleyişle kolayca ikna edilecek bir kişiye her türlü çabaya rağmen hiçbir şey anlatılamayacaktır.

Sanat adına ne anlama geldiği belli olmayan adeta bilmece gibi sözlerle iletişim imkanını ortadan kaldırmak doğru olmadığı gibi, edebi sanatların insanlar üzerindeki etkisini görmezlikten gelmek de doğru değildir.

Aristoteles'e göre, *iyi mecazlar bulmak, benzerlikler için keskin bir görüşe sahip olmak demektir*. Bir konunun alacağı yüklemeleri belirlemek de keskin bir görüşe ihtiyaç göstermektedir. O halde mecazlar her ne kadar anlaşmayı zorlaştıran şeylerse de, eşyalar ve olaylar arasındaki benzerlikleri görme ve süratli bir çıkarımla bilinenlerden bilinmeyenlere ulaşmada mecazlarla zenginleştirilmiş bir düşünce ortamının olumlu etkileri olacağı düşünülebilir.

Psikoloji ile ilgilenenler, insanın duygu ve düşüncelerinin hep aynı kalmadığını bazı zamanlarda eşya ve olaylar arasındaki ilişkileri çok kolay gören bir insanın bazen daha zor kavrayan, en açık benzerlikleri dahi gözden kaçıran bir durumda bulunduğunu bilirler. Bunun sebebi, insanın birinci durumda ruhsal dinginlik halinde bulunması ikinci durumda ise sukûnetden mahrum bulunmasıdır. Kanaatimizce şiir, sahip olduğu ahenk ve mecazların istiarelerin sağladığı çekicilik sebebiyle insanın duyguları üzerinde olumlu bir etkide bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak, düz bir söyleyişle kavranması güç olan anlamları, şiir sayesinde muhataba bir anda kavratmak mümkün olmaktadır.

Farabi, şiirle ilgili bir yazısında şöyle demektedir: Gerçekle ilgisi olmayan sözlerden bir kısmı, dinleyenlerin zihninde, hakkında konuşulan şeyi gerçekte olduğu gibi değil de sözün ifade ettiği şekilde canlandırır. Bir kısım gerçekte ilgisiz sözler de vardır ki dinleyenlerin zihninde, hakkında konuşulan şeyin benzerini canlandırır. İşte bu sonunculara şiir denir.(Farabi, 1999,267)

Farabi'nin burada sözünü ettiği gerçekte ilgisiz sözlerin birincisi mugalata türünden sözlerdir.

Mugalata ile şiir en başta amaçları yönünden birbirinden ayrılır.

Mugalata yapan, herhangi bir şeyi tersine çevirerek, karşısındakini aldatmayı düşünür. Öyle ki var olanı yok, yok olanı da var gösterir. Halbuki, şiir okuyan, bir şeyi tersine çevirmez, o şeyin benzerini zihinde canlandırır.(Farabi, 1999,267-268)

Safsata: Beş sanattan biri olarak bilinen Safsata'nın altı gayesinden bahsedilmektedir.(Farabi, 2001,124)

Bu gayelerden birincisi çürütme, ikincisi şaşkırtma, üçüncüsü mükâbere yani doğruluğu apaçık şeyler hakkında ileri geri konuşarak muhatabı şüpheye sevk etme, dördüncüsü tartışma sırasında dil hatasına sevk etme, beşincisi tartışma sırasında kargaşaya sevk etme, altıncısı susturmadır.

Çürütme, safsatacının karşısındaki kişiyi inandığı şeyin aksini kabule zorlamasıdır. Bunu, muhatabının görüşünü çürüttüğünü düşündüğü deliller ortaya koymak suretiyle yapar.

Şaşırtma, insanın iki çelişik kanaat arasında kalması demektir. Safsatacı iki çelişik görüşten önce birini öne sürer, arkasından çelişğinin doğru olduğunu ileri sürerek muhatabını şaşkınlık içerisinde bırakıp teslim olmaya zorlar.

Herhangi bir konuda, bu konu böyle midir yoksa şöyle midir diye soru soran safsatacı verilen cevap ne olursa olsun doğru olmadığını kendince isbat edecektir. Muhatap şaşkınlık içerisinde ikisinin birden doğru veya ikisinin birden yanlış olduğunu düşünmek zorunda kalacaktır. Halbuki iki çelişik şeyden biri doğruysa diğeri yanlıştır.

Mukâbere, doğruluğuşüphe götürmez şeyler üzerinde tartışmadır. Safsatacı doğruluğundan kimsenin şüphe etmediğı şeyleri şüpheli imiş gibi göstererek muhatabını bu konulardaki kesin inancından uzaklaştırmak ister. Bunu başarırssa muhatabını en güvendiğı ilkelerden dahi yoksun bırakmış olacaktır. Daha ileri giderek beş duyu ile bilinen şeyleri dahi şüpheli gibi göstermeye çalışır. Böylece muhatabını her türlü dayanaktan yoksun bırakmayı hedefler.

Bu üç yol insan zihninin asli yapısında tahribat meydana getiren yollardır. Safsata sanatının gayeleri arasında sayılan diğere üç yol dille ilgilidir.

Özet

1- Kıyasların yapısıyla ilgili ünitelerde, hangi kıyasların geçerli hangi kıyasların geçersiz olduğu üzerinde durulmuş; kıyaslarda kullanılan öncüllerin doğruluğundan bahsedilmemişti.

Bu ünite de ise bir önermenin iki tarafı arasında bir ilişki bulunduğunu neye dayanarak söyleyebileceğimiz araştırmış böylece doğru bir önerme ile yanlış bir önermenin birbirinden ayrılmasında işimize yarayacak bazı ipuçları verilmeye çalışılmıştır.

2- Bir hükmün iki tarafı arasında ilişki bulunup bulunmadığına akıl karar veremiyor ve böyle bir ilişki için olabilir de olmayabilir de diyorsa bu bir şüphedir.

3- Akıl, bir hükmün iki tarafı arasında ne tür olursa olsun bir ilişki bulunduğunu kabul ediyorsa bu da tasdiktir.

4- Hükmün iki tarafı arasında ilişki bulunduğuna dair kanaat, bu kanaatin aksinin de doğru olabileceğı ihtimalini tamamen ortada kaldıracak şekilde kesin bir tasdik ise yakîn adını alır.

5- Böyle bir kanaat mevcut olmakla birlikte olaylarla uygunluğu yoksa bu tasdik cehl-i mürekkeb adını alır.

6- Bir tasdik, herhangi bir itirazla sarsılıyorsa taklid adını alır.

7- Bir kanaate sahip bulunuluyor fakat aksinin de doğru olabileceğı ihtimali tamamen reddedilmiyorsa böyle bir tasdik de zan adını alır.

8- Yakın ifade eden hükümler,

- a) ya evveliyattır,
- b) ya müşahedattır,
- c) ya fitriyattır,
- d) ya mütevatirattır,
- e) ya mücerrebattır,
- f) ya da hadsiyattır.

9- Evveliyat adını verdiğimiz önermeler, doğruluğuna hükmetmek için konu ve yüklemine, aralarındaki ilişkiyle birlikte tasavvur etmenin yeterli olduğu önermelerdir.

10-Müşahadat, beş duyu ile elde ettiğimiz bilgilerle kendi iç durumumuza ait bilgilere verilen addır.

11- Fıtriyat, aklın, konu ve yüklem ilişkisini tasavvur etmek için gizli bir kıyastan yararlandığı kesin hükümler olarak tanımlanmaktadır.

12- Mütevatirat, aklın, her hangi bir konuda bir gözleme dayanarak haber getiren kimselerin bu haberlerini aldığı anda süratle yaptığı gizli bir kıyas aracılığıyla verdiği hükümlerdir. Bu gizli kıyas haber getirenlerin yalan söylemek üzere anlaşmış olmalarının mümkün olmadığını ifade eden kıyastır.

13- Mücerrebat, uzun zaman içerisinde yapılan çeşitli denemeler sonucunda kazanılmış bilgilerdir.

14- Hadsiyat, aklın, sezgi(hads) ile bir anda gerçekleşen gizli bir kıyasa dayanarak verdiği kesin hükümlerdir.

15- Yakiniyattan olmayan hükümler,

- a) meşhurat
- b) müsellemat
- c) makbulat
- d) zanniyat
- e) muhayyelat
- f) vehmiyat adı verilen hükümlerdir.

16- Meşhurat, toplumda veya belli bir meslek grubunun mensupları arasında kabul gören hükümler demektir.

17- Müsellemat, bir konuyu tartışan kimselerin ortaklaşa kabul ettikleri hükümlere verilen addır.

19- Makbulat, alanında otorite sayılan kimselerden alınmış olan bilgilere dayanılarak verilmiş olan hükümlerdir.

20- Zanniyat, ” bana göre”, “sanıyorum ki” diye başlayarak veya “şu şu belirtilere bakılırsa” diyerek ortaya koyduğumuz hükümlere verilen addır.

21- Muhayyelat, insanların yanlış olduğunu bile bile hayal kurma isteklerini tatmin için ortaya koydukları hükümlere verilen addır.

22-Vehmiyat, beş duyu ile idrak edilmeleri mümkün olmayan varlıkları, beş duyu ile idrak edilenlerde neler görüyorsak onlarda da aynı şeyler varmış gibi düşünerek verilen hükümlerin adıdır.

23- Kıyaslar, öncüllerinin yukarıda sayılan hükümleri öncül olarak almalarına göre değişik adlarla adlandırılmaktadırlar.

24- Öncüllerinde yakiniyattan olan hükümlerin bulunduğu kıyaslara burhan denmektedir. Mantıkçıların hedefi bu kıyaslardır.

25- Mantıkçılar burhan adı verilen kıyaslarda kullanılan kesin bilginin şu dört özelliğe sahip olması gerektiğini söylemektedirler:

- a) Bir şey hakkında şu şöyledir diye inanmak,
- b) Bilginin, hakkında bilgi verdiği şeyle tam bir uygunluk içerisinde bulunması,
- c) Bilinen şeyle bilgi arasında bir an bile olsa bir zıtlığın mümkün olmadığını bilmesi,
- d) Bilgiye dair kanaatin gelip geçici bir sebepten kaynaklanmış olmaması.

26- Toplumda veya bir grup içerisinde kabul gören bilgilerle veya bir tartışma sırasında tarafların, doğruluğunu kabul etmiş oldukları bilgilerle yapılan kıyaslara cedel denmektedir.

27- Herhangi bir alanda uzman olmasından dolayı toplumda itibar kazanmış kimselerin görüşleri esas alınarak yapılan kıyaslara hitabet denmektedir.

28- Hayal mahsulü hükümlerle yapılan kıyaslara şiir denmektedir.

29- Vehmiyat adını verdiğimiz hükümlerle yapılan kıyaslara safsata denmektedir.

Safsata sözü karşı çıkılması mümkün olmayan durumlarda dahi tartışmayı sürdürmek, bütün insanların ortaklaşa kabul edecekleri doğruların olamayacağını ileri sürerek, gerçeğin herkese göre değişen göreceli bir şey olduğunu savunmak anlamında kullanılmıştır.

30- Burhan, cedel, hitabet, şiir ve safsataya beş sanat denmektedir.

Gözden Geçir

- Şüphe ve tasdik kavramları üzerinde düşündünüz mü?
- Bildiğimiz şeyler hakkındaki güvenimiz her bilgi için aynı mıdır?
- Hangi bilgilerden şüphe etmiyoruz?
- Doğruluğu üzerinde fazla düşünmeden kullandığımız bilgiler var mı?
- Kıyasları öncüllerindeki bilgilerin sağlamlık derecesine göre sınıflandırmak neden gereklidir?

Sözlük

Adabu'l- Munazara: Tartışma kuralları.

Bedihi bilgi: İsbatına gerek olmayan, doğruluğunu herkesin kabul edebileceği bilgiler.

Cehl-i Mürekkebe: Cehl bilgisizlik demektir, mürekkebe de bileşik anlamına gelir. Bir kimsenin, bir şeyi hem bilmemesi hem de bilmediğini bilmemesine bu ad verilir. Bu tabirle yalın bilgisizlikten farklı bir durum anlatılmaktadır.

Çelişki: Kavram söz konusu olduğunda A ile A olmayan birbirinin çelişgidir. Çelişik önermeler deyince de tümel olumluyla tikel olumsuzun ve tümel olumsuzla tikel olumlunun birbiri karşısındaki durumu anlaşılmaktadır.

Evveliyat: Bilgilerimizden bir kısmı sonradan kazanılmış ve ancak ispatlanarak doğruluğu kabul edilmiş bilgilerdir. Evveliyat ne sonradan kazanılmıştır ne de ispatına gerek vardır.

Fitriyat: Her insanın fazla zorlanmadan doğruluğunu anlayabileceği bilgiler.

Hadsiyat: Bir anda gerçekleşen bir içe doğma sonucu bilinen şeyler.

Makbulat: Bilgisine güvenilen birinden alınmış bilgi.

Meşhurat: Toplum fertleri arasında hakkında çokça konuşulduğu için yaygınlık kazanmış bilgiler.

Mucib: Bir tartışmada itirazlara cevap verme durumunda bulunan kimse.

Munazara: Tartışma.

Mustedil: Delil ortaya koyan.

Mücerrebat: Birçok defa karşılaşıldığı için nasıl sonuç vereceği hakkında bilgi sahibi olduğumuz şeylerle ilgili hükümlerimize verilen ad.

Müsellemat: Tartışma sırasında, konuşanın muhatabın reddetmeyeceğini bildiği için görüşünü isbat amacıyla kullandığı bilgi.

Müşahadat: Gözlem sonucu elde edilmiş bilgilerdir. Bu gözlem dışı ait olabildiği gibi içe ait de olabilir.

Müşekkek: Birbirinden farklı varlıklarda farklı anlamlarda kullanılan söz.

Mütevatirat: Yalan söylemek üzere anlaşmaları mümkün olmayan çok sayıda insanın gördükleri bir şey veya işittikleri bir sözle ilgili olarak verdikleri bilgi.

Nazari bilgi: Akıl yürütme sonucu ulaşılmış bilgi.

Sail: Bir tartışmada soru soran durumda bulunan kimse.

Tam tümevarım: Bir grubun bütün fertleri tek tek incelenir ve sonunda grubun tamamı için fertler hakkında verilmiş olan hüküm verilirse böyle bir tümevarıma tam tümevarım denilir.

Kaynaklar

Abdunnafî. (1297 h). Mizan Şerh-i Mütercem-i Burhan. İstanbul.

Aristoteles. (1983). Poetika (çeviren: İsmail Tunalı). İstanbul.

.....(1989). Organon. İkinci Analitikler (H. R. Atademir tercümesi). İstanbul.

Demenhûrî, A. (1996-1417 h). Risale fi'l-Mantık. İzahu'l Mübhem fi Meani's-Süllem. Beyrut.

Farabi. (1990). Kitabu'l Burhan (Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel, Farabi'nin Şeraitu'l Yakın'ı içinde). Ankara.

.....(1999). Risale fi Kavanini Sinaati'ş-Şiir. Frankfurt.

.....(2001). Aristo Felsefesi (Farabi'nin Üç Eseri içinde, çeviren: Hüseyin Atay). Ankara.

Fenari, M. (1307 h). el Fevaidul'l-Fenariyye. (Muhammed Fevzi. Hulasatu'l-Mizan içinde). İstanbul.

Gazali. (1961). Mekasidu'l-Felasife. Mısır.

Gelenbevi, İ. (1297 h). Burhan(Abdunnafi tercümesi). İstanbul.

.....(1302 h). Adabu'l-Munazara (Abdunnafi tercümesi). İstanbul.

Habisi. (tarihsiz). et-Tezhib(Tecdidu İlmi'l-Mantık içinde). Kahire.

İbn Sâlih, Ö. (1310 h.) ed-Durr'un-Nâci, İstanbul.

İbn Sina. (1331 h). en-Necat.Mısır.

.....(1964). Kitabu'ş-Şifa, Kıyas. Kahire.

Melevi. (tarihsiz). Şerh ale's-Sullem (Saîdî, A. el-Mantıku'l-Munazzam içinde). Mısır.

Musûlî, H.H. (1295 h). Şerhu Burhâni'l Gelenbevî. İstanbul.

Muzaffer, M. R. (1980-1400 h). el-Mantık. Beyrut.

Neşşar, A. S. (1947-1327 h). Menahicu'l Bahs inde Müfekkiri'l İslam. İskenderiye.

Şami, M.S. (1960-1379 h.) Dirasat fi İlmi'l-Mantık, Kahire

Taftazani, S. (tarihsiz). et-Tezhib(Tecdidu İlmi'l-Mantık içinde). Kahire.

Değerlendirme Soruları

1. Aşağıdakilerden hangisi tasdik türlerinden değildir?
  - a) Zan
  - b) Cehl-i mürekkeb
  - c) Taklid
  - d) Yakın
  - e) Müşahedât

2. Aşağıdakilerden hangisi yakiniyâtın türlerindedir?
  - a) Evveliyat
  - b) Cedel
  - c) Hitabet
  - d) Tasdik
  - e) Meşhurât

3. Hissiyat sözcüğüyle aşağıdakilerden hangisi anlatılmaktadır?
  - a) Aklın, konu ve yüklem ilişkisini belirlemek için gizli bir kıyastan yararlandığı kesin hükümler.
  - b) Aklın, bir gözleme dayanarak haber getiren kimselerin bu haberlerini aldığı anda süratle yaptığı bir kıyas aracılığıyla verdiği hükümler.

- c) İe dönük müşahede ile elde edilen hükümler.
- d) Dışarıyla ilgili mşahedelerle elde edilen hükümler.
- e) Taklid yoluyla sahip olduğumuz hükümler.

4. “Dört ift sayıdır” bilgisi aşağıdakilerden hangi gruba örnektir?

- a) Mtevatirta
- b) Fıtriyta
- c) Evveliyta
- d) Mřahedta
- e) Meřhurta

5. Msellemt aşağıdakilerden hangisine verilen addır?

- a) Toplumda veya belli bir grubun mensupları arasında kabul gören hükümlere
- b) Bilgisine güvenilen bir uzmana dayanılarak verilen hükümlere
- c) Hayale dayanan hükümlere
- d) Bir konuyu tartışan kimselerin ortaklaşa kabul etikleri hükümlere
- e) “řu řu belirtilere bakılırsa” diyerek ortaya koyduğumuz hükümlere